

J. S. Bach och hans kyrkomusik¹.

I.

Johann Sebastian Bach är en av historiens största kyrkomusiker, och man har med all rätt kallat honom en protestantismens musikaliske kyrkofader. Nästan hela sitt långa liv — han var vid sin död 65 år gammal — verkade han som musiker i kyrkans tjänst, och hans dagliga gärning gällde kyrkomusiken. Visserligen kan man säga, att hans väldiga verk blev utan direkt betydelse för den protestantiska kyrkomusikens utveckling under de närmaste hundra åren efter det han var kantor i Thomaskyrkan i Leipzig, och för den kyrkomusikens renässans, som man har rätt att tala om i våra dagar, både inom den protestantiska och katolska världen, har Sebastian Bach visserligen av flera skäl icke kommit att bli så livgivande och normgivande, som man kanske skulle vilja vänta sig med tanke på den inre storheten av hans verk. Men för var och en som är aldrig så litet förtrogen med Bachs musik och som tänkt sig fram till en något fördjupad uppfattning av kyrkomusikens väsen står det utan vidare klart att Sebastian Bach var en av dessa stora förebilder, som i sitt liv och i sitt verk på ett personligt och ändå högst allmängiltigt sätt löst det musikaliska, konstnärliga och rent mänskliga problem som kyrkomusiken pålägger sina utövare. Ett *musikaliskt* problem därför att kyrkomusiken är vad man skulle kunna kalla tillämpad konst, »angewandte Kunst», som tyskarna säga, en konst, som tjänar och underordnar sig icke musikaliska synpunkter. Det räcker inte

med att den är god musik, den måste också vara ändamålsenlig, d. v. s. passa för den liturgiska och allmänt religiösa situationen. Ur denna praktiska ändamålsuppgift växa givetvis säregna musikaliskt-tekniska svårigheter fram.

Kyrkomusiken innebär också ett *konstnärligt* problem ty det gäller inte bara att få en ändamålsenlig form på musiken, utan i ännu högre grad att ge musiken det rätta uttrycket och den rätta karaktären. Konstnären, antingen han är i sträng mening producerande konstnär, d. v. s. kompositör, eller reproducerande och utför vad andra komponerat, måste leva sig in i den religiöst och liturgiskt bestämda situationen. Han måste låta sin fantasi gripas av denna andliga verklighet, han måste personligen uppleva den och så på nytt ge den en levande gestalt i det material, som är hans, nämligen i tonernas okroppsliga materia.

Det är också ett *mänskligt* problem, som kyrkomusiken ställer upp för sina utövare. Det inställer sig kanske icke för alla. Liksom många människor gå tanklösa genom livet, så leva också många kyrkomusiker utan tanke på betydelsen av sitt kall. Men så snart en kyrkomusiker har något av en konstnär i sig så uppenbarar sig också detta mänskliga problem. Varje konstnär är av naturen despot och individualist. Hans konstnärlighet ligger just däri, att han icke är som alla andra, utan har något eget att komma med, något som han är stolt över och som en inre drift tvingar

¹ Föredrag hållet vid Kyrkosångens Vänners kyrkomusikdag i Göteborg den 11 maj 1926.

honom att bära fram, kosta vad det vill. Men denna subjektivitet har han icke plats för, om han vill tjäna kyrkomusiken. Han måste övervinna sig själv och uppgå i en allmänlighet, i något objektivt. Mycket av det där, som han som konstnär måste älska och sträva efter måste han som kyrkomusiker avstå ifrån. Han skall vara konstnär och ändå underordna sig — se där den antinomi, som måste lösas och för vilken det icke finnes något universalmedel utan som måste övervinnas på nytt och personligt för var gång och av var och en.

Sebastian Bach är, sade jag, en förebild för en levande uppfattning av kyrkomusiken och kyrkomusikerns uppgift. En betraktelse av hans verk som kyrkomusiker kan därför alltid ha sitt värde. Hans verk som kyrkomusiker — det är inte bara hans till åtskilliga hundratal uppgående verk för kyrkligt bruk. Det är också hela hans liv. Det synes därför riktigt att anknyta en orientering över hans kyrkliga kompositioner till en liten redogörelse för hans liv särskilt då med avseende på hans verksamhet i kyrklig tjänst.

Sebastian Bach tillhör en stor musikerdynasti, som i musikaliskt hänseende behärskade hela Thüringen. I ungefär ett hundra år från mitten av 1600-talet, är det medlemmar av denna släkt, som uppehålla flertalet kantors- och organistbefattningar i denna del av Tyskland. Det förefaller nästan som om släkten haft monopol på musikaliska tjänster i sin hembygd och i Erfurt där det en tid funnits en hel rad med namnet Bach bland statsmusikanterna, kallades dessa senare — ännu i slutet av 1700-talet — helt enkelt »die Bache». Musiken ärvdes inom denna släkt inte

bara som begåvning utan också som hantverk och yrke, såsom hantverket förr även eljest gick i arv inom borgerskapet.

I Eisenach i Thüringen, vid foten av Wartburg, där Martin Luther cirka 160 år tidigare arbetat på den första tyska bibelöversättningen och författat grundläggande reformatoriska skrifter, föddes Johann Sebastian Bach den 21 mars 1685, som son till stadsmusikanten Ambrosius Bach. Innan Sebastian Bach blev tio år hade han förlorat både far och mor, och hans äldste bror, som redan var välbeställd organist i en liten stad i grannskapet, tog hand om honom. Det är från denna tid hos brodern, som en liten anekdot förskriver sig, vilken ofta berättas såsom ett bevis på Sebastian Bachs vetgirighet och okuvliga energi. Brodern hade ett digert nothäfte, vari han skrivit av kompositioner av den tidens mästare. Dessa ville den lille Sebastian också lära känna men brodern höll honom för grön för denna moderna musik och låste in häftet. Sebastian visste emellertid råd och lyckades smuggla ut det begärliga nothäftet genom notskåpets gallerdörr och gömma det på vinden, där han sedan under månljusa nätter skrev av det.

Redan nu var det bestämt att han skulle bli musiker. Det fanns väl knappt något val. Alla Bachar blevo ju musiker och Sebastian Bachs anlag voro säkert icke dolda. Brodern, organisten undervisade honom i musik, men försummade inte heller hans bokliga uppfostran. Sebastian Bach fick besöka gymnasiet och skall ha skött sig särdeles bra i latin. Han förblev också hela sitt liv en styv latinare. Vid femton års ålder måste han lämna broderns hem, där familjen småningom hade vuxit till och gjort stugan för trång.

Han begav sig då västerut till staden Lüneburg och blev här på grund av sin vackra sopranröst frielev i Mikaeliklostrets skola, vars skolkör var högt ansedd och hade mycket att göra. Den sjöng varje söndag och av katalogen över skolans musikbibliotek, vilken finnes kvar, kan man sluta sig till att Bach här fick tillfälle att lära känna det bästa och nyaste i den dåtida tyska och franska kyrkomusiken. 1703 var han färdig med gymnasiet. Att fortsätta vid ett universitet hade han ej råd till, utan han inträdde, just bliven 18 år, i det hertigligen kapellet i Weimar, och återbördades därmed till sin thüringska hemtrakt. I detta kapell tjänstgjorde han som violinist. Hans far, Ambrosius Bach, hade haft violinen till instrument, och man tar nog inte fel om man förmodar att Sebastian Bach redan i tidiga pojkar hade fått börja öva sig på fiolen för fadern. Men Sebastians huvudinstrument var redan då orgeln och efter endast några månaders tjänstgöring i Weimar kallades Sebastian som organist till Arnstadt, där en av kyrkorna just fått ett nytt, stort orgelverk. Vilket anseende Bach åtnjöt som orgelspelare redan nu, när han just slutat gymnasiet, det framgår bl. a. därav att stadens fäder kallade den 18-åriga Bach att traktera detta instrument, ehuru det i denna kyrka redan fanns en gammal, fast avlönad organist, åt vilken man måste skaffa en annan musikalisk syssla. Efter några år i Arnstadt och ännu en liten thüringsk stad, Mühlhausen, varunder hans rykte som orgelspelare växte, kallades han tillbaka till Weimar som hovorganist och konsertmästare i storhertigens kapell. Här ålåg det honom bl. a. att komponera kantatmusik för gudstjänsterna. Här stannade han några år och kallades därifrån till hov-

kapellmästare hos hertigen av Anhalt-Cöthen. På denna plats fick Bach icke något med kyrkomusik att skaffa. Cöthen var för övrigt reformert och icke lutheranskt som Bach. Hans uppgift bestod här i att leda kammarmusiken vid hovet. Här stannade Bach i fem år. Hans unge furste var själv en grundligt utbildad musiker, som visste att uppskatta sin hovkapellmästare efter förtjänst. Det uppstod mellan dem en personlig vänskap och Bach fick medfölja hertigen på dennes resor, vilket i hög grad bidrog till att sprida ryktet om hans väldiga musikaliska förmåga.

1722 blev kantorsposten i Leipzigs Thomasskola ledig. På den posten hade många av tidens mest berömda musiker stått, och Johann Kuhnau, som det denna gång gällde att få en efterträdare åt, var en stor man både i samtidens ögon och är det alltjämt inför historiens domslut. Till en början tänkte vederbörande i Leipzig icke alls på Bach utan underhandlade med andra musiker. Efter ett halvår anmälde sig Bach som sökande. Han torde väl i det längsta ha tvekat att frivilligt lämna den angenäma ställningen vid en konstintresserad furstes hov och överge hovkapellmästareställningen för att bli enkel kantor, underordnad en skolrektor och tvungen att undervisa skolpojkar, vilka redan förut i Arnstadt och Mühlhausen förbittrat livet för honom. Men dels skildrades denna kantorsplats för honom såsom särdeles »favorabel» d. v. s. inkomstbringande, dels önskade han låta sina söner, vilka tycktes studiebegåvade och redan voro gymnasister komma närmare ett universitet.

Så avlade han det föreskrivna provet och installerades den siste maj 1723 i sitt nya ämbete. Det skedde icke under helt fridsamma

former. Representanterna för stadens råd och för konsistorium råkade i luven på varandra för någon etikettfrågas skull och Bach fick genast ett otrevligt intryck av att han skulle komma att få tjäna flera herrar. Han lydde ju under både rektor, stadens råd och konsistorium. Men han visade sig ganska diplomatisk. Han spelade ut rådet mot konsistoriet och konsistoriet mot rektorn, och medan dessa höga myndigheter grälade — vilket inte alltid skedde under former vi i våra dagar skulle kalla hövliga — så gjorde Bach vad honom själv behagade. Men säkerligen har detta intrigspel och dessa stridigheter gjort livet surt för Bach liksom de också säkerligen skaffade honom åtskilliga fiender bland stadens mäktige.

Undervisningen i skolan var icke i och för sig betungande för Bach. Hans undervisningsskyldighet var tämligen ringa. Utom musik hade han också latin i en av de lägre klasserna. Sångundervisningen tog han uppenbarligen ganska lättvindigt. Gång på gång påtala hans överordnade, att han överlåtitt sina skyldigheter härutinnan på någon av de äldre eleverna. Även i andra avseenden fick han uppbära tadel för det sätt, varpå han skötte sina plikter. Överhuvudtaget får man intrycket att Bachs pedagogiska förmåga och intresse varit ganska obetydliga. Förhållandena i Thomas-skolan voro också allt annat än goda. Den berömda läroanstalten befann sig i en nedgångsperiod. Bach tycks även personligen haft svårt att fördraga en del av sina överordnade, och i de stridigheter vari han upprepade gånger invecklades, spelar han icke alltid en obetingat hedrande roll. Han var påstridig

och icke alltid lätt att göra till lags. Men man måste medgiva att hans ställning var svår. Den gamla skolorganisationen, i vilken musiken var ett huvudämne, hade överlevt sig själv, och Bachs tid såsom Thomaskantor sammanfaller med den brytningstid, som slutade med musikens nästan fullständiga fördrivande ur skolorna. Bach fick kämpa en utsiktslös kamp för musiken och måste se sitt anseende inom skolan och sin auktoritet gentemot eleverna mer och mer minskas. Han utnämndes visserligen till sachsisk »hovkompositör», men hans inflytande blev ej större därav, och med åren blev det tyst och ensamt omkring Bach.

Hans namn nämndes visserligen med djupaste respekt av musiker, som visste att han var en väldig orgelspelare och en icke mindre väldig kontrapunktiker. Men Bach tog icke någon aktiv del i det musikaliska uppsving, som utnärker Leipzig under hans sista år. 1740-talet är för Leipzig och Tyskland just den tid, då det offentliga musiklivet börjar finna nya former. Det är då man börjar ge offentliga konserter, till vilka var och en har tillträde genom att lösa biljett. Även i andra avseenden börjar det röra sig något nytt i tidens sätt att handskas med musik. Men Bach står kvar som den anspråkslöse skolkantor och träder endast en gång fram i den större offentlighetens ljus. 1747 reser han till Potsdam, där hans son Philipp Emanuel var anställd som musiker vid Fredrik II:s hov. Konungen mottog den gamle Bach med stora hedersbetygelser, varefter Bach reste hem till sin tillbakadragna tillvaro i Leipzig. I juli 1750 avled han¹.

Julius Rabe.

¹ I följande nummer kommer Bachs kyrkomusik att behandlas.